

УДК 37.113.42

ВИКОРИСТАННЯ МУЗИКИ В ПОЗАУРОЧНІЙ РОБОТІ З УЧНІВСЬКОЮ МОЛОДДЮ ЧЕРНІГІВЩИНИ (КІНЕЦЬ XIX - ПОЧАТОК XX СТ.)

Матвієнко С.І.

У статті проаналізовано основні напрями та форми використання музики як засобу духовного збагачення особистості учня в організації позаурочної роботи в навчальних закладах різного типу в Чернігівській губернії (кін, XIX - поч. XX ст.). Висвітлено погляди видатних громадських діячів Чернігівщини даного періоду на проблему організації дозвілля учнівської молоді.

Актуальність дослідження. Сучасна школа покликана сприяти відтворенню та утвердженню національної культури, виховувати духовно багате підростаюче покоління. Духовність, духовна культура визнані одними з найважливіших рис громадянина України [6, с. 20]. "Національне виховання в українській державі має бути спрямоване на формування у молоді і дітей світоглядної свідомості ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв та інших соціально значущих надбань вітчизняної і світової духовної культури" [5, с. 5].

Природно, що такі зміни у реформуванні сучасної школи на засадах гуманізації національної освіти й виховання ставлять перед педагогами завдання не тільки оновлення змістового наповнення навчальних дисциплін. Передусім важливо створити учню такі психологічно комфортні умови як під час навчального процесу, так і в позаурочній роботі, коли він матиме можливість реалізувати свої творчі здібності, задовольнити художньо-естетичні потреби тощо. Універсальною моделлю життя та ефективним засобом педагогічного впливу на формування духовності, естетичної свідомості дитини є мистецтво, зокрема музика, а також ті музично-виховні традиції, які зарекомендували себе у виховній практиці впродовж століть.

Різноманітні форми використання музики в організації просвітніх, позашкільних та позаурочних заходів презентовано Чернігівщиною, унікальним культурно-освітнім регіоном, який в історично ранні терміни опанував різноманітні форми освіти та музичного виховання молоді та набув величезного культурно-педагогічного досвіду виховання учнівської молоді.

Відповідно до зазначеного, **актуальність дослідження** визначається необхідністю осмислення та подальшого використання досвіду музично-виховної роботи з учнівською молоддю щодо

формування духовності, організації духовно багатого дозвілля учнів, який зарекомендував себе в освітній практиці чернігівських навчальних закладів різного типу.

Аналіз останніх публікацій. Останніми роками питання використання музики в позаурочній роботі з учнівською молоддю на Чернігівщині частково розглянуто в дисертаційних роботах: О.Травкіної (музика в Чернігівському колеґіумі), Т.Грищенко (організація в музичного дозвілля в гімназіях різних типів), М.Маріо (використання православної духовної музики як засобу виховання учнів гімназій), Л.Дорохіної (використання богослужбового співу у масових формах роботи з учнівською молоддю на початку XX ст.), О.Аніщенко, Т.Сухенко (музика як виховний засіб в закладах середньої жіночої освіти), С.Чуйко (використання музики в навчально-виховному процесі Ніжинського ліцею).

Висвітленню окремих сторін організації позаурочної та позашкільної форм роботи з учнівською молоддю Чернігівського регіону засобами музики присвячені наукові дослідження Г.Самойленка, Л.Масол, О.Михайличенка, Ж.Володченко, О.Коваленка, В.Малиневської, С.Самаріної.

Об'єкт дослідження: процес виховання молоді в навчальних закладах Чернігівщини (кін. XIX - поч. XX ст.).

Предмет дослідження: історичний досвід використання музики в позаурочній роботі з учнями навчальних закладів різного типу на Чернігівщині (кін. XIX - поч. XX ст.).

Метою дослідження є аналіз досвіду використання музики в позаурочній роботі з учнівською молоддю Чернігівщини.

Завдання дослідження:

- визначити вплив культурно-просвітницьких процесів, які відбувалися в регіоні, на визначення шляхів та форм організації позаурочної роботи з учнівською молоддю Чернігівщини (кін. XIX - поч. XX ст.);

- висвітлити основні напрями та форми організації позаурочної роботи з учнями навчальних закладів різних типів у Чернігівській губернії (кінець XIX-поч. XXст.);

- визначити перспективи використання досвіду музичного виховання молоді в позаурочній формі роботи в сучасній практиці навчальних закладів Чернігівщини.

Викладення основного матеріалу

Традиції використання музики в позаурочній формі роботи сформувались у виховній практиці славетних гімназій Чернігівщини - Новгород- Сіверській (1804), Чернігівській (1805) та Ніжинській (1820), а також приватних гімназій, які відкривалися в губернії в кін. XIX - на поч. XX ст. Внаслідок не обов'язковості співів та музики як навчальних предметів саме в **позаурочній** естетично-виховній роботі визначилися ті форми та напрями, що забезпечували зростання духовно багатой особистості.

Аналіз архівних даних діяльності гімназій Чернігівщини дає змогу визначити головні особливості позаурочної форми музичного виховання;

- домінування **музично-театралізованої сфери** як ефективної форми організації духовно багатого дозвілля гімназистів. Розвиток даної сфери на поч. XX ст. завдяки комунікаційному характеру музичного мистецтва дозволив формувати масові та міжгімназійні форми поширення музичного виховання;

- використання **літературно-музичних** вечорів з метою пропаганди мистецтва серед населення міста та благодійництва.

Літературно-музичні вечори були однією з найефективніших форм організації духовно збагаченого дозвілля учнів, засобом музично-естетичного виховання, залучення до цінностей світової художньої культури. Протягом навчального року кожна гімназія влаштовувала 2-3 літературно-музичні вечори за участю хору та оркестру. Так, педагогічна рада Ніжинської інститутської гімназії, "враховуючи позитивний результат та благодотворний вплив на учнів улаштуванням в попередні роки літературно-музичних ранків, вечорів, спектаклів, ... вирішила в 1912/1913 році всіляко підтримувати позакласні заняття, вбачаючи в цій справі кращий засіб для відгородження учнів від шкідливих захоплень та занять" [1, с. 7].

Із метою допомоги в розробці планів та програм з організації дозвілля учнів Ніжинської чоловічої гімназії було створено спеціальну комісію на чолі із завідуючим гімназією.

Вплив традицій музично-естетичного виховання видатних гімназій Чернігівщини XIX ст. визначився на поч. XX ст. у залученні молоді до музичного життя міста, в якому діяла гімназія. Значною мірою становлення визначало культурно-мистецьке середовище Чернігівського регіону, яке на поч. XXст. знаходилося під впливом загальних прогресивних тенденцій національно-культурного відродження даного періоду - розвитку українського театру, музики. Вирішальний вплив у перші десятиліття XX ст. на залучення учнівської молоді до музичного мистецтва мали різні форми Братського хорового руху в губернії та активна концертна діяльність на

Чернігівщині українських композиторів та культурних діячів (М.В.Лисенка, М.К.Заньковецької, трупи М. Садовського та ін.).

До поч. XX ст. важливого значення на Чернігівщині набуває діяльність різноманітних культурно- освітніх, мистецьких та музичних товариств, як-от: аматорське літературно-мистецьке об'єднання "Товариство, кохаючих рідну мову", засноване Л.І.Глібовим; Чернігівське музично-драматичне товариство, Чернігівське відділення ІРМТ, культурно-просвітницька організація "Просвіта" тощо. Серед напрямів діяльності цих товариств окремо можна виділити їх активну музично-просвітницьку роботу серед населення губернії, зокрема, залучення молоді до відвідування музично- драматичних постановок, спектаклів, концертів.

Активну позицію щодо цілеспрямованого музичного виховання народних мас та учнівської молоді губернії посідали відомі громадські діячі Чернігівщини кін. XIX - поч. XX ст. М.М.Коцюбинський і Б.Д.Грінченко. Вони виступали за формування у молоді ціннісного ставлення прекрасного: запобігання поширенню в народі шкідливих звичок та порушенню норм поведінки. Громадські діячі наголошували на необхідності долучення учнів до народного театру та "хорошої народної пісні". Орієнтиром у справі виховання молоді, на думку Б.Д.Грінченка, мали бути віковічні традиції "старой Малороссии", зокрема Чернігово-Сіверщини, коли при кожній церкві була школа, читалися книжки і навчали співу. Тоді народна творчість досягла високого розвитку і дала нам "превосходные художественные образчики, сохранившиеся до нас, и этот расцвет народного творчества находился в известной зависимости, между прочим, и от влияния школы и грамотности..." [3, с. 83].

Чернігівщина завжди відзначалась особливими здобутками в організації **спільних** для учнівської молоді та дорослого населення губернії **культурних заходів**, які також проводилися за ініціативи місцевих учителів. Педагоги-музиканти багатьох міст губернії намагалися спрямовувати та підтримувати притаманне цьому історичному періоду прагнення молоді до самоосвіти, яке виявлялося в її участі в театральних трупах та хорових колективах, відвідуванні концертів. Так, відомий на Чернігівщині музикант і педагог ніжинської гімназії при Ніжинському Історико-Філологічному інституті Ф.Д.Проценко згадує в мемуарах, що "вистави і концерти відвідували члени музичних товариств, їх родини, дрібні буржуа, **студенти гімназій**, (розрядка наша - С.М.). Гімназисти відвідували концерти за пільговими квитками" [7, с. 16].

Для заохочення, ознайомлення учнів із більшим колом музичних творів традиційно влаштовувалися спільні **музичні вечори, концерти**. З метою морально-особистісного зростання та задля створення публічної оцінки успіхів вихованців гімназій на такі вечори запрошувалися їх батьки; зазвичай концерти проходили за участю численної міської публіки. Як свідчать архівні джерела, музичні концерти в гімназіях Чернігівщини вирізнялися жанровою різноманітністю та професійністю виконання.

У гімназіях регіону в позаурочний час також планувалася та розгорталася плідна робота з

проведення спільних з учнями інших гімназій або шкіл літературно-музичних вечорів, ранків, концертів, свят, екскурсій до духовних святинь Чернігова, Києва та Москви з метою відвідування богослужінь, слухання співу хорів у кращих соборах.

Для організації духовно багатого дозвілля учнів велике значення мали **екскурсії**, завданням яких було задоволення художньо-естетичних потреб: учні, спілкуючись із прекрасним, вічним, долучаючись до музичного мистецтва, мали можливість поглиблювати естетичне сприйняття, формувати музично-естетичний ідеал. Віднайдені нами архівні дані про організацію дозвілля в Чернігівській гімназії Н.М.Заостровської свідчать про відвідання ученицями духовних святинь м.Чернігів - Троїцького та Єлецького монастирів, а також про подорож на пароплаві до Домницького монастиря, розташованого за 25 верст від Чернігова [4, арк. 36].

Особливої популярності на поч. ХХ ст. у колах учнівської молоді набули **військові оркестри**. Будучи більш демократичною формою музикування порівняно із симфонічними оркестрами, духові оркестри залучали до заняття музикою великий склад учнів чоловічих гімназій. Існування оркестрів даного типу було можливе лише завдяки функціонуванню в Чернігівській губернії великої кількості професійних музичних закладів - Чернігівського музичного училища, приватних музичних шкіл, а також збереженню традицій професійного інструментального навчання, які беруть початок із часів діяльності Глухівської військової канцелярії (XVIII ст.).

У період українського національно-культурного відродження (поч. ХХ ст.) знайшли гідне продовження славетні чернігівські традиції хорового виконавства, розпочаті за часів діяльності архієрейського хору Лазаря Барановича, Глухівської співацької школи тощо. Вони позначилися, перш за все, у діяльності Братського хорового руху щодо розвитку музичної освіти та просвіти населення губернії. Серед заходів, які проводилися Братством св. Михаїла Чернігівського за участю молоді, були духовні та світські концерти, народні читання, спів на дитячих ранках.

До 1915 р. посилилася потреба у проведенні "розумних та колективних розваг" серед учнів початкових училищ. Цьому сприяло, зокрема, широке розповсюдження музично-театральних гуртків, об'єднань тощо. Ініціаторами проведення музично-театральних заходів виступали також учителі співів місцевих шкіл, які готували виступ хорового колективу для участі в концерті або у виставі. Так, в 1915 р. у Макіївській школі з ініціативи місцевих учителів був організований "доволі пристойний малоросійський хор та створена невеличка труппа любителів сценічного мистецтва" **18.С.101**.

Організація дозвілля учнів навчальних закладів нижчої ланки з метою прилучення їх до справжніх духовних цінностей, попри злиденне державне фінансування, була об'єктом уваги дирекції шкіл, зважаючи на занепад моральних устоїв суспільства, поглиблений буремними революційними настроями та військовими подіями Першої світової війни.

Основними формами позакласної та позаурочної роботи стали спільні культурно-просвітницькі заходи, відпочинок під музику в громадських місцях тощо.

Наприклад, для учнів шкіл м.Ніжин до віншування їх Імператорських Величностей (1896) у Трафском саду или другом удобном месте были устроены бесплатные развлечения с музыкою, пением и раздачею гостинцев". Аналогічні заходи до цієї пам'ятної дати проводилися також для учнів Грецького Олександрівського, 2-класного міського, ремісничого училища, а також ніжинських шкіл - міських приходських та церковноприходських, міської школи садівництва [2, арк. 18 зв.]. Усі ці заходи були приурочені подіям сьогодення, а також датам із минулого.

Незмінним духовним орієнтиром в організації позаурочної роботи учнів залишався **церковний спів**. Духовна музика впродовж віків панувала в душі глибоко релігійного народу, "залишаючись для усіх верств суспільства насущною духовною потребою та естетичним ідеалом" [9, с. 16].

Наприкінці ХІХ - на поч. ХХ ст. у педагогічній літературі посилюється думка про нерозривний зв'язок релігійного навчання і виховання молоді. Відомі педагоги ХІХ ст. (Є.М.Крижановський, К.П.Победоносцев, С.О.Рачинський) уважали, що школа, яка живе одним життям із церквою, повинна використовувати особливі засоби морально-релігійного виховання, накопичений віками досвід релігійного життя, свою цілісну систему впливу на людину в справі морального становлення молоді. Не тільки навчання, але й правильно організоване дозвілля повинні були стати об'єктом клопотання Церкви, вчителів та громадськості.

Слід зазначити, що особливу активність у даній справі виявляла сільська громада Чернігівщини. Вона піклувалася про організацію хорів навчальних закладів нижчої освітньої ланки - початкових училищ, церковноприходських шкіл тощо, які б своїм "стройным звучанием доставляли б неподдельную радость и даже предмет гордости для их родителей" [11, арк. 33].

Аматорські хори були практично єдиним джерелом культури у віддалених від губерньського Чернігова селах, тому участь дітей у колективному співі як формі морального впливу на підростаюче покоління розглядалась вчителями та батьками як вельми бажана.

Форми використання церковного співу безпосередньо залежали від матеріального забезпечення навчальних закладів. Найкращі можливості в організації музично-виховних позаурочних заходів мали приватні заклади, перш за все, гімназії. Проте і в них якість організації духовно багатого дозвілля напряму залежала від ставлення керівництва гімназії до цієї важливої справи.

Наприклад, у чернігівській гімназії Є.Д.Кузнецовоїспів із 1910 р. викладали регент хору церкви св. Миколая в Чернігові М.Є.Ледовой та дипломований вчитель співу і регент М.І.Дашкевич. Релігійним вихованням та позаурочною участю гімназисток у церковному хорі опікувався один із найдосвідченіших фахівців, законоучитель даного закладу, кавалер ордену Св. Анни III ступеню,

нагороджений Св. Синодом за старанну 25-річну службу, депутат від духовенства в Чернігівському Губернському Земському зібранні священик Ф.І.Васютинський. Саме завдяки кропіткій навчальній та позаурочній роботі названих учителів впродовж двох років уже 7.04.1911 р., на другому тижні Великого посту, в залі дворянського зібрання Чернігова ученицями гімназії було дано концерт із духовних пісень та молитов у 2-х відділеннях. У репертуарі концерту звучали духовні твори в перекладенні Турчанінова, Чайковського, Архангельського, Бетховена та Коносова [10, арк. 381].

Таким чином, до поч. ХХ ст. у діяльності навчальних закладів різного типу на Чернігівщині визначились основні **форми** використання музики в позаурочній роботі з учнями:

- вечори;
- ранки;
- театральні спектаклі тощо.

Зміст даної роботи передбачав:

- використання краси церковного богослужіння і засобів мистецтва;
- ознайомлення з історією, основними засадами та репертуаром церковної музики;
- набуття навичок виконавства на музичному інструменті, участі в хоровому або інструментальному колективі тощо.

Висновки

1. На визначення шляхів, а також безпосередню організацію заходів, спрямованих на використання музики в позаурочній роботі з учнівською молоддю Чернігівщини (кін. ХІХ - поч. ХХ ст.) значний вплив мали культурно-просвітницькі процеси, які відбувалися в регіоні. Вирішальний вплив у перші десятиліття ХХ ст. на залучення

учнівської молоді до музичного мистецтва, організацію дозвілля мали різні форми Братського хорового руху в губернії та активна концертна діяльність на Чернігівщині українських композиторів та культурних діячів.

2. Визначаючись як один із визначних культурно-освітніх регіонів Російської імперії, в освітніх закладах Чернігівщини до сер. ХІХ ст. було сформовано ряд музично-виховних традицій, які сприяли формуванню духовних та творчих сил учнівської молоді. Серед них:

1) використання **літературно-музичних** вечорів, які проводились учнями з метою пропаганди мистецтва серед населення міста та благодійництва;

2) домінування **музично-театралізованої сфери** як ефективної форми організації духовно багатого дозвілля учнівської молоді.

3. Основними **формами** використання музики в позаурочній роботі з метою формування моральних рис, духовності учнівської молоді на Чернігівщині в кін. ХІХ - на поч. ХХ ст. були:

- літературно-музичні вечори, ранки;
- форми концертної діяльності Братського хорового руху;
- концерти;
- екскурсії до духовних святинь великих міст;
- участь у військових оркестрах;
- відвідування музично-драматичних постановок, спектаклів, концертів.

Досвід використання музики в організації позаурочної роботи з учнівською молоддю Чернігівщини важливо переосмислити з позицій новітніх освітньо-виховних вимог, виявити продуктивні ідеї та впровадити їх у сучасну музично-виховну практику гімназійних закладів регіону.

Література

1. Відділ Державного архіву Чернігівської області в Ніжині (ВДАЧО в Ніжині), ф. 1367, оп. 1, спр. 2467, арк. 7.
2. ВДАЧО в Ніжині, ф. 340, оп. 1, спр. 136, арк. 2 зв., 18 зв.
3. Грінченко Б.Д. Народные спектакли // Земский сборник Черниговской губернии. - 1900. - №4. - С.82-83.
4. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО), ф. 779, оп. 1, спр. 1, арк. 36.
5. Державна національна програма "Освіта" ("Україна ХХІ століття") // Освіта. - 1993. - N941.
6. Концепція національного виховання // Рідна школа. - 1995. - №6. - С. 19-20.
7. Проценко Ф.Д. Мистецькі спомини. - Ніжин, 1993. - 46 с.
8. Черниговская земская неделя за 1915 г. - №29.
9. Шамаева К.І. Музична освіта в Україні в першій половині ХІХ ст. - К., 1996. - 187 с.
10. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 207, спр. 279, арк. 32-33 зв.
11. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 247, спр. 34.

MUSIC IN EXTRACURRICULAR ACTIVITIES OF YOUTH IN CHERNIHIV REGION (THE END OF XIX - THE BEGINNING OF XX CENTURY)

S.I. Matvienko

In this article the main tendencies and forms of using music as a means of cultural enrichment of a child's personality in extracurricular activities in various types of educational institutions in Chernihiv Region at the end of XIX - the beginning of XX century are analyzed. The author presents the views of distinguished public figures of Chernihiv Region on the issue of youth extracurricular activities.